

Prokurorluğun tarixindən

(Prokuror- roman kimi həyat kitabından səhifələr)

Yaxınlarda saytların birində sovet dövründə prokurorluğun yalnız rejimə qulluq etməsi barədə yazını oxuyarkən xeyli təəccübləndim. Sanki Amerikani kəşf edən və ya velosiped icad edən müəllifin görünür dövlət və hüquq məsələlərindən xəbəri yoxdur.

Dövlət-cəmiyyət üzərində duran və xüsusi məcburiyyət aparatına malik olub, əhalinin ərazi bölgüsü ilə xarakterizə olunan, sərəncamları bütün əhali üçün ümumi məcburi qüvvəyə malik hakimiyyətin suveren təşkilatıdır.

Hüquq isə dövlət tərəfindən müəyyən edilən və sanksiyalaşdırılan, dövlət məcburetmesi ilə təmin olunan ümumi məcburi normalar sistemidir.

Bu normaları tətbiq edən qurumlara əvvəllər cəzaverici sonralar hüquq- mühafizə orqanları deyilirdi. Prokurorluq da digər hüquq-mühafizə orqanları kimi təbii ki, dövlətə xidmət edirdi. Lakin prokurorluq heç vaxt repressiya aparatı olmayıb, repressiyalarda iştirak etməyib və statusuna görə iştirak edə də bilməzdi. Əksinə Mən prokurorluğun tarixini yazmaq və yaxud yeni bir söz demək iddiasında deyiləm. Sadəcə olaraq, şüurlu həyatının çox hissəsini bu orqanda keçirən adam kimi bəzi məsələlərə dair fikirlərimi çatdırmaq istəyirəm.

1920-ci ilin aprel ayında bolşevik işğalından sonra ittifaq dövlətinin tərkibində olduğumuzdan 71 il əsasları Moskvada hazırlanan qanunlar və onların tətbiq olunma mexanizmi ilə əlaqədar verilmiş əmr və sərəncamlarla işləmişik. Ona görə də hesab edirəm ki, Azərbaycan prokurorluğunun tarixini ayrıca, təcrid olunmuş şəkildə öyrəmək düzgün olmazdı.

Sovet dövlətinin qurucusu Lenin 20 may 1922-ci ildə sovetlər qurultayına "İkiqat tabelilik və qanunçuluq haqqında" məktub göndərir. (O, həmin məktubu telefonla Stalınə diqtə etmişdi.) Lenin yazırdı: "Qanunçuluq Kaluqa qanunçuluğu və Kazan qanunçuluğu ola bilməz... Bütün ölkə üçün vahid qanunçuluq olmalıdır". Lenin həmin məktubunda daha sonra prokurorluğun cəmiyyətdəki yeri və roluna toxunaraq yazırdı: "Prokuror... yerli fərqlə baxmayaraq və hər hansı yerli təsirə baxmayaraq bütün respublikada qanunun həqiqətən bir cür başa düşülməsinə göz qoymalıdır. Prokuror cavabdehdir ki, heç bir yerli hakimiyyət orqanının heç bir qərarı qanuna zidd olmasın və yalnız bu nöqtəyi-nəzərdən prokuror hər bir qənuşuz qərara protest etməyə borcludur".

Marksizmdən yalnız proletariyat diktaturasını qəbul edib, bunu "imperializm zəncirinin ən zəif həlqəsi olan" Rusiyada həyata keçirən, "Ağ terrora qarşı qırmızı terror" elan

edən, vətəndaş müharibəsində misli görünməmiş qəddarlıqla yadda qalan əmr və göstərişlər verən, "Zəbt edilənləri qədrət et!" prinsipini həyat normasına çevirən, yaratdığı Fövqəladə Komissiyaya (ÇK) bütün cəzaverici funksiyaları həvalə edən Leninin bu məktubu hansı zərurətdən irəli gəlirdi?

Utopik kommuna yaratmaq məqsədi ilə tətbiq olunan "Hərbi kommunizm" idarəçilik üsulunun iflasa uğradığını görən Lenin və silahdaşları istəməsələr də "Yeni iqtisadi siyasətə" (NEP) keçməli oldular. Necə deyirlər, "Ərzaq sapağı" "Ərzaq vergisi" ilə əvəz olundu. Beləliklə, ölkədə çoxukladlı təsərrüfat sistemi formalaşmağa başladı. 1922-ci ilin fevral ayında ÇK ləğv edilir və onun doğranmış səlahiyyətləri əvvəlcə DSI-nə (QPU), 1923-cü ildən isə Birləşmiş Dövlət Siyasi İdarəsinə (OQPU) həvalə olunur. Məhz belə bir şəraitdə heç bir yerli orqandan asılı olmadan bütün ölkədə qanunların eyni cür başa düşülməsini və dürüst icrasına nəzarətli həyata keçirməli olan prokurorluğun yaranması zərurəti yarandı. Lakin Leninin bu arzusu, necə deyirlər, üreyində qaldı. Prokurorluq sözün əsl mənasında "ümumittifaq nəzarətçisi" ola bilmədi.

Məsələ burasındadır ki, bolşeviklər hakimiyyətə gəldikdən az sonra 1917-ci ilin noyabr ayında XKS-nin "Məhkəmə haqqında" 1 sayılı dekreti ilə prokurorluq ləğv edilmişdi və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi xalq hakimlərinə, tribunallara, istintaqın aparılması isə xüsusi komissiyalara tapşırılmışdı.

1922-ci ilin may ayında MİK-nin qərarı ilə Xalq Ədliyyə Komissarlığı nəzdində "Dövlət Prokurorluğu" yaranır və Prokurorluq haqqında Əsasnamə qəbul edilir. 1923-cü ilin noyabr ayında "SSR İttifaqı Ali Məhkəməsinin Prokurorluğu" adlı qurum yaranır. Beləliklə, prokurorluq bərpa olunsada, məhdud hüquqlarla bir çox məsələlərdə məşvərətçi səs hüququna malik olur.

1933-cü ilin iyun ayında MİK-nin və XKS-nin birgə qərarı ilə müstəqil qurum kimi SSRİ Prokurorluğu yaranır və həmin ilin dekabr ayında qəbul edilmiş Prokurorluq haqqında Əsasnamə ilə prokurorluğun səlahiyyətləri artırılır. Prokurorluq ali qanunverici orqan olan MİK-a və sessiyalar arası dövrdə Rəyasət Heyətinə hesabat verməklə yanaşı, həmçinin ali icra orqanı olan XKS qarşısında hesabat verməli olur. (İkiqat tabelik.)

Haşiyyə: Burada iki qürurverici məsələyə toxunmaq istəyirəm. Birincisi, Leninin təbirincə desək, "Mədəni Avropa"ya bizdən 2000 km yaxın olan Rusiyada bolşeviklər hakimiyyəti

yətə gələndən sonra yuxarıda qeyd edildiyi kimi, məhkəmə hakimiyyəti haqqında ilk dekret ilə prokurorluq bir orqan kimi ləğv olundu. Lakin varlığını 28 may 1918-ci ildə elan etmiş, yalnız 18 sentyabr 1918-ci ildə paytaxt Bakı şəhərinə köçmüş Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurasının 1 oktyabr 1918-ci il tarixli qərarı ilə Bakı Dairə Məhkəməsinin nəzdində prokurorluq yaranmışdı.

İkinci məsələ, 1933-cü ildə SSRİ prokurorluğu yarandıqdan sonra yalnız Azərbaycan və Gürcüstan respublikalarının

qurumların fəaliyyəti yuxarıların göstərişi və dəstəyi ilə həyata keçirilirdi. Üçlüyə "öz mülahizəsinə" əsasən cəza vermək, hətta yerində güllələmək hüququ verilirdi.

1937-ci ildə XDİK-nin yubileyində A. Mikoyanın çıxışından: "Hər bir sovet vətəndaşı XDİK-nin əməkdaşdır. (Gurultulu alqışlar).

Və yaxud Xalq Daxili İşlər Komissarı Yejovun çıxışından: "Mənə tez-tez yoldaşlar zəng edirlər: Həbsə aldığınız filan yoldaş yaxşı iqtisadçıdır, yaxşı neftçidir, yaxşı alimdir və s. Heç bir dəfə zəng edib

may 1955-ci il tarixli məktub).

Yəqin ki, xüsusi həvəslə baxılan və bu gün də dəyərini itirməyən "Baharın on yeddi anı" filmindəki Gestapo təcridxanalarından görüntülər həminin yadındadır. Görünür filmin senari müəllifi Y. Semenov sovet təcridxanalarında tətbiq olunan fiziki təsir üsullarından xəbərdar idi.

Qeyd: Bu gün sənədlərlə sübut olunmuşdur ki, 1933-cü ildə hakimiyyətə gələn hitlerçilər SSRİ-nin QULaq sistemində təlim keçərək işin təşkilini öyrənmişdilər.

Başqa sözlə, cinayətkarlıqla mübarizədə qanunlar deyil, şəxsi mülahizələrə əsaslanan göstərişlər işləyirdi.

Yejovun Stalınə ünvanladığı məktublardan birinə nəzər yetirək:

"Tam məxvi yoldaş Stalınə. Birinci kateqoriyadan olan hərbi tribunala verilməli şəxslərin siyahısını Səzə g ö n d ə r i r ə m". Y e j o v. 26. VII. 1938-ci il. Məktubun üzərində belə bir dərkənar var: "138 nəfərin hamısının güllələnməsinə razıyam. İ. Stalin, Molotov". Göründüyü kimi, insanların təqsirlilik dərəcəsini və verilməli cəzaları məhkəmə deyil partiya orqanları həll edirdi.

Yalnız Stalin öldükdən sonra SSRİ DİN-nin 0068 sayılı 04.04.1953-cü il tarixli əmri ilə "İstintaq zamanı məcburedici və fiziki təsir tədbirləri" qadağan edildi.

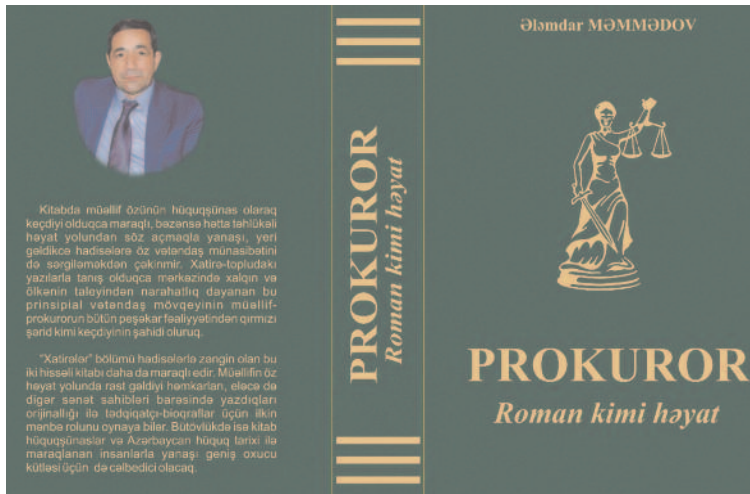
SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1 sentyabr 1953-cü il tarixli fərmanı ilə məhkəmədən kənar cinayətkar qurum olan xüsusi müsavirələr ləğv edildi.

XDİK (NKVD) dedikdə milis orqanları başa düşülməməlidir. Belə ki, xalq milisi bu orqanın məhz bir idarəsi idi. Hədsiz səlahiyyətlərlə yüklənmiş və heç bir məhdudiyət tanımayan bu orqan faktiki olaraq ölkənin bütün sahələrinə nəzarət edirdi. Bunu başa düşmək üçün həmin təşkilatın strukturu baxmaq kifayətdir.

Dövlət Təhlükəsizliyi Baş İdarəsi
Fəhlə Kəndli Milisi Baş İdarəsi
Sərhəd və Daxili Mühafizə Baş İdarəsi
Yanğından mühafizə Baş İdarəsi
İslah əmək düşərgələri,
QULaq VVAQ Baş İdarəsi

Hər idarənin çoxlu sayda şöbələri, hər şöbənin əlavə bölmələri mövcud idi. Təkcə Dövlət Təhlükəsizliyi Baş İdarəsinin 8 şöbəsi var idi. Təsədüfi deyil ki, mərkəzi aparatın işçilərinin sayı 8000 nəfərdən çox idi. Müharibə vaxtı Hərbi Əsirlər və Köçürmələr üzrə Baş İdarə də yaradılmışdı. Başqa sözlə Xalq Daxili İşlər Komissarlığı dövlət içərisində dövlət idi.

(ardı gələn sayımızda)

prokurorluğu öz nisbi müstəqilliyini saxlaya bilməmişdi. Görünür həmin vaxt Respublika Prokuroru işləmiş və sonradan repressiya qurbanlarından biri Ayna Sultanovanın nüfuzunun və mərkəz qarşısında ötkəmliyinin bu məsələdə rolu olmuşdu. 1936-cı ildə qəbul edilmiş SSRİ Konstitutsiyasının 113-cü maddəsi ilə ilk dəfə ali nəzarətin SSRİ Prokuroru tərəfindən həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Bununla da prokurorluq orqanlarının digər orqanlardan asılılığına son qoyuldu. Lakin buna baxmayaraq, prokurorluq orqanları səlahiyyətlərinin azlığından və digər subyektiv səbəblərdən qanunçuluğun möhkəmləndirilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilmirdi.

Bəzən repressiya illərində prokurorluğun fəaliyyətsizliyi barədə fikirlər səslənir. Gəlin real gerçəklə bu günki prizmadan yanaşmaqla baxaq.

O vaxtlar sözdə ədalət mühakiməsinin yalnız məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilməsi, "məhkəmənin qərarı və prokurorun sanksiyası olmadan heç kim həbs edilə bilməz" prinsipi Konstitutsiyada təsbit olunsada, kütləvi qanunsuzluq baş alıb gedirdi. Belə ki, məhkəmədən kənar qurumlar-Üçlüklər, Xüsusi müsavirələr prokuror nəzarətinin təsiri altına düşmüşdü. Bu qurumlar NKVD adlı nəhəng təşkilatın yurisdiksiyasında olduğundan toxunulmazlıq statusuna malik idilər.

Üçlüklər (troyka), xüsusi müsavirələrin və digər məhkəmədən kənar cinayətkar

demisinizmi ki, filan mütəxəssis cəsusdur, xalq düşmənidir. Mən sizdən bunu gözləyirəm! (Uzun sürən gurultulu, sürəkli alqışlar).

Bax burada K. Marksın məşhur kəlamı yada düşür: Xalqın əxlaqı iki halda pozulur: cinayət görüb cəza görmədikdə, cəza görüb cinayət görmədikdə. Görün siyasi rejim xalqı hansı günə sala bilmiş.

İ. Stalinin partiya təşkilatı rəhbərlərinə, Xalq Daxili İşlər Komissarlığına ünvanlanmış gizli məktubundan: ÜİK(b)P MK izah edir ki, Xalq Daxili İşlər Komissarlığının işində 1937-ci ildən başlayaraq fiziki təsir metodlarından istifadə etməyə icazə verilmişdi... ÜİK(b)MK hesab edir ki, fiziki təsir metodu bundan sonra da müstəsna hallarda xalq düşmənlərinə qarşı tətbiq olunmalıdır. (Bax: "30-50-ci illərin siyasi prosesləri". Moskva, 1991-ci il, səh. 40-41).

Bu fiziki təzyiqlər: Günzlərlə ayaqüstü vəziyyətdə saxlanılan insanların dindirilməsi, rütubətli karsərlərdə uzun müddətli saxlamalar, müxtəlif üsullarla və vasitələrlə döymə və işgəncə vermə, ayaqlarının altına taxta, dəmir parçaları ilə vurma, bədənlərinin "bəzi yerlərindən" çəki daşları asma, ayaqları yuxarı vəziyyətdə başı üstündə fırlatmaq və s. bu cinayətkar istintaq üsulları rejim üçün arzuolunmaz şəxslərə tətbiq edilirdi.

(Bax: Azərbaycan Respublikası Prokurorunun AKP Mərkəzi Komitəsinə göndərdiyi 3